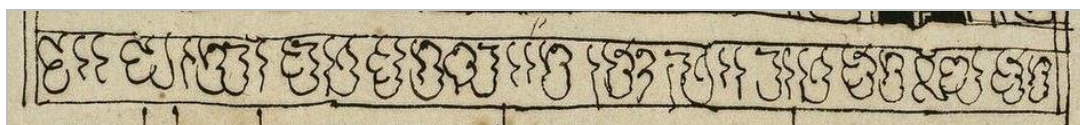

נוטריון

מסע ביבליוגרפי - גליון כו / ריש שתא תשע"ה

עיטור תמונות קליגרפי - צפרו, מרוקו

שימו לב לתמונה הבאה:

מדובר בחלק מעיטור המופיע בראש כתובה לנישואין מהעיר צפרו שבמרוקו, משנת 1866:

אם תתבוננו היטב תוכלו להבחין באותיות. מדובר בכיתוב של פסוק וברכה לנישואין. האם תצליחו לפענחו? (פתרון בהמשך).

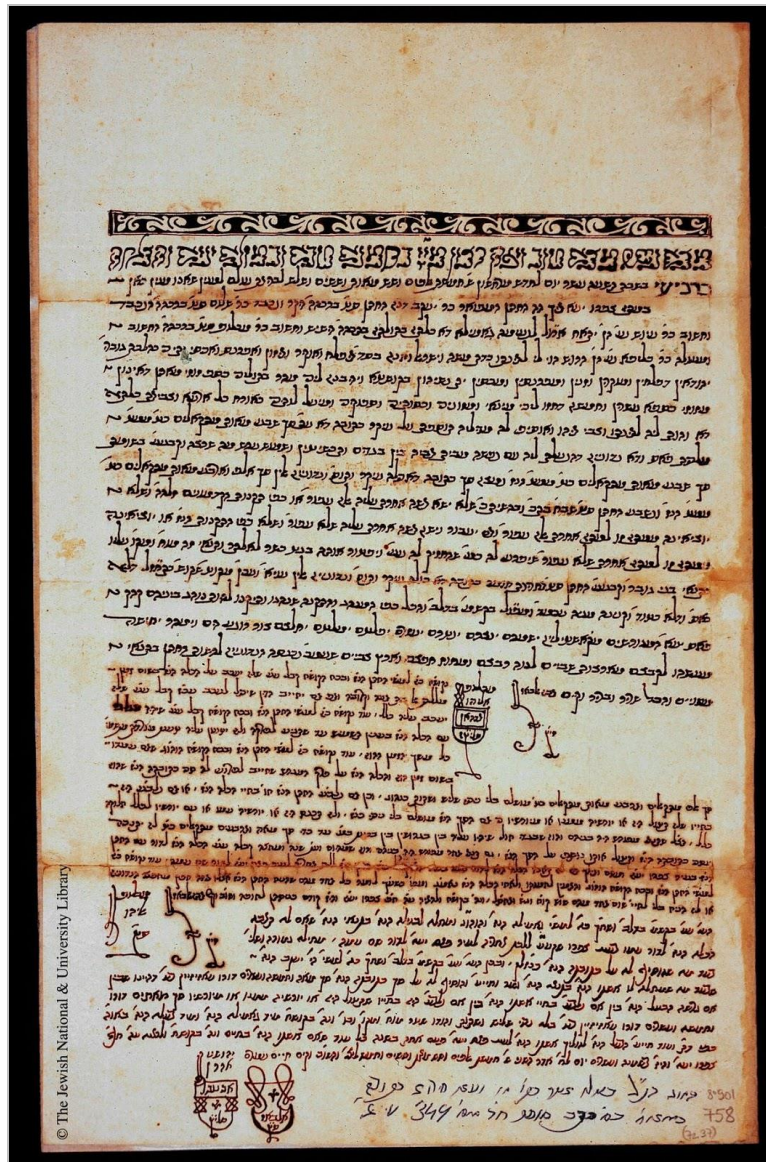
מנהג ידוע של מקשטי ומאיירי הכתובות היה להוסיף פסוקים שונים המתאימים לנישואין וברכות לחתן ולכלה.

מסתבר שהאמן המקומי בצפרו, שאייר את הכתובה הנ"ל ואף את הכתובות שבתמונות הבאות, עיצב את כותרות הפסוקים והברכות בפונט מסולסל שעיצב בעצמו. הנה דוגמאות מעבודתו (כל התמונות הן מאוסף הכתובות של הספריה הלאומית, למעט הראשונה שהיא מקדם בית מכירות):

The drawing on the left shows a small, rectangular box with a decorative top. Inside the box, the Hebrew words "שְׁמִי" (My Name) and "יְהוָה" (YHWH) are written. A long, thin line extends from the bottom of the box. To the right of this box is a large, stylized letter 'L' (Lamed) with a decorative flourish. Above the 'L' is the Hebrew word "לֵוִי" (Levi).

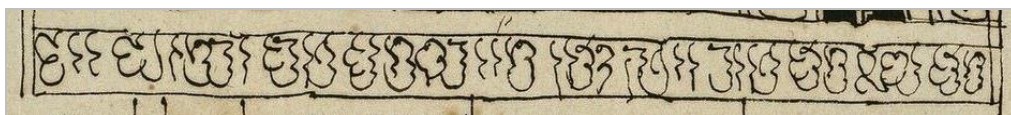
1016
 1017
 1018
 1019
 1020
 1021
 1022
 1023
 1024
 1025
 1026
 1027
 1028
 1029
 1030
 1031
 1032
 1033
 1034
 1035
 1036
 1037
 1038
 1039
 1040
 1041
 1042
 1043
 1044
 1045
 1046
 1047
 1048
 1049
 1050
 1051
 1052
 1053
 1054
 1055
 1056
 1057
 1058
 1059
 1060
 1061
 1062
 1063
 1064
 1065
 1066
 1067
 1068
 1069
 1070
 1071
 1072
 1073
 1074
 1075
 1076
 1077
 1078
 1079
 1080
 1081
 1082
 1083
 1084
 1085
 1086
 1087
 1088
 1089
 1090
 1091
 1092
 1093
 1094
 1095
 1096
 1097
 1098
 1099
 1100
 1101
 1102
 1103
 1104
 1105
 1106
 1107
 1108
 1109
 1110
 1111
 1112
 1113
 1114
 1115
 1116
 1117
 1118
 1119
 1120
 1121
 1122
 1123
 1124
 1125
 1126
 1127
 1128
 1129
 1130
 1131
 1132
 1133
 1134
 1135
 1136
 1137
 1138
 1139
 1140
 1141
 1142
 1143
 1144
 1145
 1146
 1147
 1148
 1149
 1150
 1151
 1152
 1153
 1154
 1155
 1156
 1157
 1158
 1159
 1160
 1161
 1162
 1163
 1164
 1165
 1166
 1167
 1168
 1169
 1170
 1171
 1172
 1173
 1174
 1175
 1176
 1177
 1178
 1179
 1180
 1181
 1182
 1183
 1184
 1185
 1186
 1187
 1188
 1189
 1190
 1191
 1192
 1193
 1194
 1195
 1196
 1197
 1198
 1199
 1200
 1201
 1202
 1203
 1204
 1205
 1206
 1207
 1208
 1209
 1210
 1211
 1212
 1213
 1214
 1215
 1216
 1217
 1218
 1219
 1220
 1221
 1222
 1223
 1224
 1225
 1226
 1227
 1228
 1229
 1230
 1231
 1232
 1233
 1234
 1235
 1236
 1237
 1238
 1239
 1240
 1241
 1242
 1243
 1244
 1245
 1246
 1247
 1248
 1249
 1250
 1251
 1252
 1253
 1254
 1255
 1256
 1257
 1258
 1259
 1260
 1261
 1262
 1263
 1264
 1265
 1266
 1267
 1268
 1269
 1270
 1271
 1272
 1273
 1274
 1275
 1276
 1277
 1278
 1279
 1280
 1281
 1282
 1283
 1284
 1285
 1286
 1287
 1288
 1289
 1290
 1291
 1292
 1293
 1294
 1295
 1296
 1297
 1298
 1299
 1300
 1301
 1302
 1303
 1304
 1305
 1306
 1307
 1308
 1309
 1310
 1311
 1312
 1313
 1314
 1315
 1316
 1317
 1318
 1319
 1320
 1321
 1322
 1323
 1324
 1325
 1326
 1327
 1328
 1329
 1330
 1331
 1332
 1333
 1334
 1335
 1336
 1337
 1338
 1339
 1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400
 1401
 1402
 1403
 1404
 1405
 1406
 1407
 1408
 1409
 1410
 1411
 1412
 1413
 1414
 1415
 1416
 1417
 1418
 1419
 1420
 1421
 1422
 1423
 1424
 1425
 1426
 1427
 1428
 1429
 1430
 1431
 1432
 1433
 1434
 1435
 1436
 1437
 1438
 1439
 1440
 1441
 1442
 1443
 1444
 1445
 1446
 1447
 1448
 1449
 1450
 1451
 1452
 1453
 1454
 1455
 1456
 1457
 1458
 1459
 1460
 1461
 1462
 1463
 1464
 1465
 1466
 1467
 1468
 1469
 1470

PC 022

תרס"ג 1903

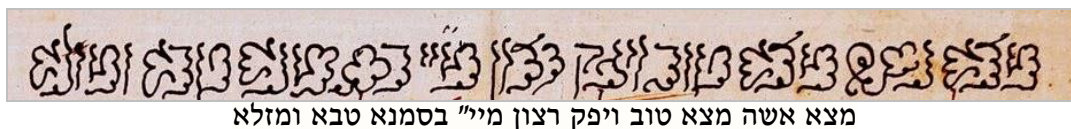
ניגש כעת לפענוח הכותרות, לפי סדר התמונות לעיל:

מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיי" בסמנא טבא ובמזלא ייא

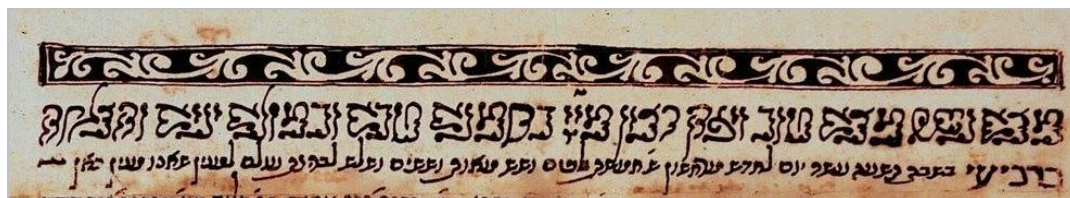
ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה בסמנא טבא ומזלא ייא

גדול יהיה הבית הזה האחרון מן הראשון בסמנא טבא (כתובת אלמנה)

גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון (כתובת גרושה)

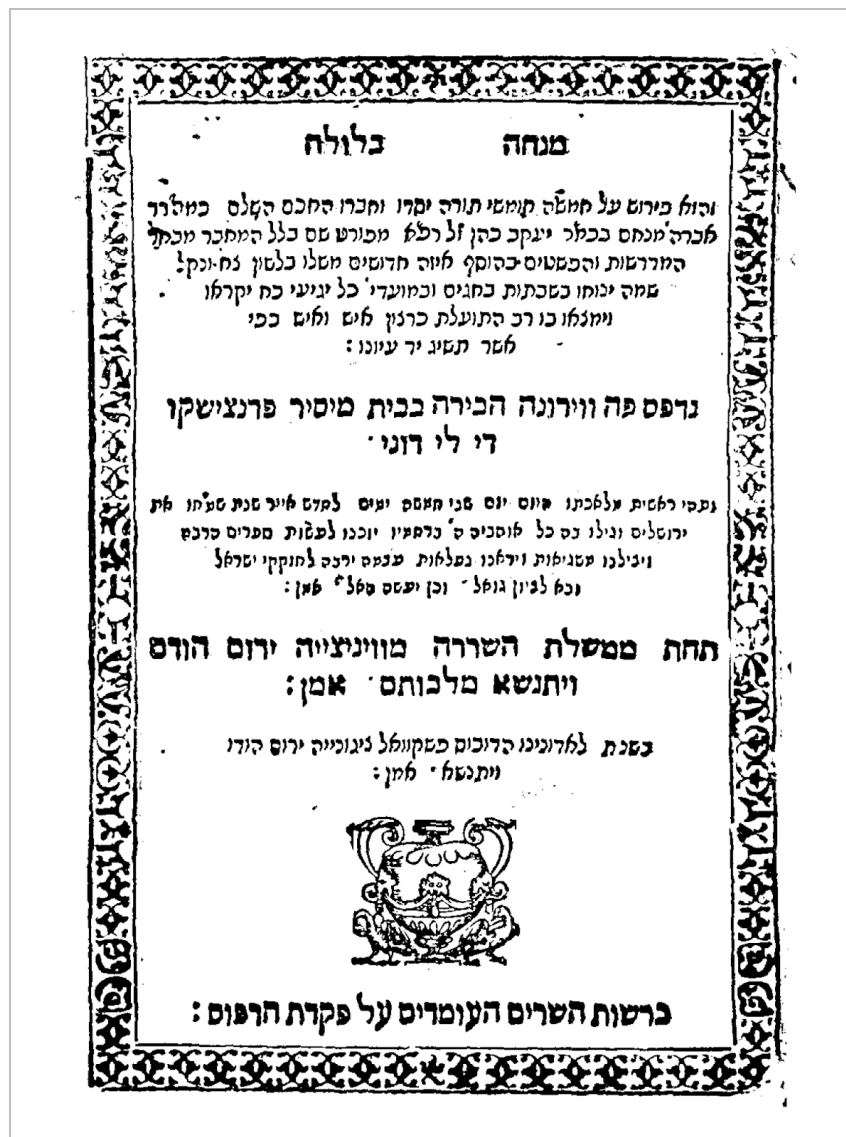
מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיי' בסמנא טבא ובמזלא יאיא והצלחה

מנחה בלולה - ורונה, 1594

ר' אברהם מנחם בן יעקב הכהן רפא מפורטו [רפאפורט] (ר'-פ-שנ"ז 1520-1596), שהיה רב בקרמונה ואחר כך בוורונה, הדפיס בסוף ימיו, בדפוס שבעירו, את חיבורו "מנחה בלולה" - ביאורים על התורה לפי סדר הפרשיות.

במרכזו של שער הספר נכתב: "ותהי ראשית מלאכתו היום יום שני חמשה ימים לחדש אייר שנת שמח"ו את ירושלים..." דהיינו בשנת ש"ד (1594) - גימטריה של 'שמחו' (פרט שנה זה מופיע גם בדף אחרון שנמצא בחלק מהעותקים).

אבל בחלקו התחתון של השער יש פרט שנה אחר: "בשנת לאדונינו הדוכוס פשקוואל ציגונייה ירום הודו ויתנשא, אמן".

לא ברור איך מחשבים את פרט השנה: האם המילה "בשנת" היא טעות? ואולי רק שכחו לסמן את האותיות שאותן יש לחשב בגימטריה.

מה שמפליא יותר הוא שיש בספר עוד שני תאריכים: שבסוף הספר (בדף רז/2), לאחר סמלה של משפחת רפפורט (שהמחבר נמנה עליה) מופיע פרט שנה מוקדם יותר - שמ"ב (1582):

השם: כה עשה הרב הגדול הרב רבי משה בר נחמן והרב
המורה זכרונם לברכה בפירושי רשי ואשר ידונו לכת
זכות מן השמים יוסיפו לו חיים וברכה וזכה להזדרת
בנועם ה' כבא לציון גואל אלה דברי זעירא דלאו מן
הברי

כותב פה קהלה קדש קרימונה היום יוסף עשרים וארבע
שבת שזמן מס בית לפרט קטן פרשת עוב תעוב עמו

ליח

למען האמת, ההערה האחרונה איננה "קושיה" גדולה כל כך, שכן תאריך זה מתייחס לזמן סיום כתיבת החיבור בפועל, ולא לזמן ההדפסה.

קוריוז נוסף בספר זה הוא התנצלות המגיה בסוף הספר.

כידוע, היה מנהגם של המדפיסים והמגיהים בשנים קדמוניות להקדיש מקום בספר ל"התנצלות" על הטעויות שעלולות לפקוד את הספר. בדרך כלל, הם מאשימים במחדל את מסדרי האותיות, שהיו פעמים רבות ילדים או נשים, ולעתים אפילו גויים, כדוגמת הספר שלפנינו, וכפי שנכתב ב"התנצלות" שבסופו:

"להיות האומנים האלו ערלים וחדשים במלאכת הדפוס העברית, לא יכולנו להמלט לבל יצא מעוות מתחת ידיהם ולא מידינו היתה זאת..."

בכל אופן, הפעם נפלה טעות אפילו בהתנצלות המגיה, או - במקרה שלנו - "המגיעה":

לוא

אמר המגיעה

אם התנצלות השניאות לוקח למנן לפני הכורא יתכרך
במאמר נעים זמירות ישראל שניאות מי יבין מה יאמרו
בני אדם ולא יקבלוהו בן איש לראוהו עד שלוח אולי
אשר נושא עון ועובר על פסע למי נושא עון למי שעובר
על פסע היוצא מזה כי המתנצל על שניאות לקרת רעהו
ראוי לקבלו בשתי ידים והן במלאכת הדפוס רבו כמו
רבו אופני ההתנצלות והמתנצל בכה וזה יתנצל בכה גם
אנכי מעצתי התנצלות לגפשי השפלה הנם כי אין בורקין
מן חמיכה ולמעל כמו הנאון המדבר נר"ו ברוח אנוותנותו
צויתי להיות עם הנעלה כמ"ר אברה בן הח"ר שכ מתתיה
ב"ש להניח הספר הזה הנותן אמרי שפר ולהניחו אור
באות ואני פו מלך אשמור כל ימי הדפוס וכמ"ר אברהם
ב"ש היה עומד על הצומע עושי המלאכה בחבור אותיות
הדפוס עם כל זה להיות דאומנים האילו ערלים והרשים
במלאכת הדפוס העבדית לא יכולנו להמלט לבל יצא
מעוות מתחת ידיהם ולא מידנו היתה זאת אשר על כן
הרב המהבר נר"ו ואנחנו עושי רצונו נהיה נקיים ממעוות
53 נ נ ב אשר

טעות זו מופיעה בכמה טפסים שראיתי, בניהם אחד הטפסים שבאתר HebrewBooks.

ואולם, כפי הנראה, הטעות נתגלתה כבר במהלך ההדפסה, ועל כן ישנם טפסים שבהם תוקנה הטעות, כמו בטופס שב"אוצר החכמה" (ובטופס אחר שנמצא ב-HebrewBooks):

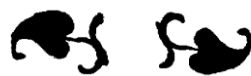
ליא

אמר המנוח

אם התנצלות השניאות לוקח למגן לפני הכורא יתברך
 במאמר נעים זמירות ישראל שניאות מיומן מה יאמר
 בני אדם ולא יקבלוהו בן איש לרעהו ער שלוח אולי
 אמרו נושא עון ועובר על פשע למינושא עון למי שעובר
 על פשע היוצא מזה כי המתנצל על שניאות לקרת רעהו
 ראוי לקבלו בשתי ידיים והן במלאכת הדפוס רבו כמו
 רבו אופני ההתנצלות זה יתנצל בכה וזה יתנצל בכה גם
 אנכי מצאתי התנצלות לנפשי השפלה הגם כי אין בודקין
 בן חמובח ולמעל' כמו חנאון המחבר נר' ברוח ענוותנותו
 צויתי להיות עם הנעלה כמ"ר אברהם בן הח"ר שב מתתיהו
 ב"ש להניה הספר הזה הנותן אמרי שפר ולהניהו אור
 באות ואני פי מלך אשמור כל ימי הדפוס וכמ"ר אברהם
 ב"ש היה עומד על האומני' עושי המלאכה בהכור אותיות
 הרפים עם כל זה להיות האומנים האילו ערלים ורדשים
 במלאכת הדפוס העכרית לא יכילנו להמלט לכל יצא
 מעוות מזה ידעו ולא מדינו היתה זאת אשר על כן
 הוי' המחבר נר' ואנחנו עושי רצונו נהיה נקיים ממעוות
 33 ונ נ ב אשר

מתברר שהמגיה (או 'המגיעה') באמת נרדם בשמירה, שכן בדף הראשון מופיעים מספר טעויות, שתוקנו לאחר מכן בדף החדש, אך אותן אשאיר לכם לגלות בכוחות עצמכם...

[ושימו לב גם למליצה היפה: "אין בודקין מן המזבח ולמעלה", שכוונתה לדעתי ל"מזבח הדפוס"].

גליונות דפוס של כרוז מן העיר צפת - אוצרות בגניזת הכריכות

כמי שרואה מאות ספרים עתיקים מדי חודש בחדשו, אני יודע שכריכות הספרים מכילים לעתים אוצרות ביבליוגרפיים. בימים עברו, נהגו הכורכים (בחלק מהמקומות) להשתמש בדפי גניזה או עלי הגהה לדפוס בתור נייר לכריכה. תופעת השימוש בדפים אלה לכריכה כבר נידונה בדברי הפוסקים, היו שאסרו זאת בשל הביזיון שבדבר והיו שהתירו (ראו: מג"א קנד, יד; חיי אדם, כלל לא, מח; עיקרי הד"ט, או"ח שם, ועוד).

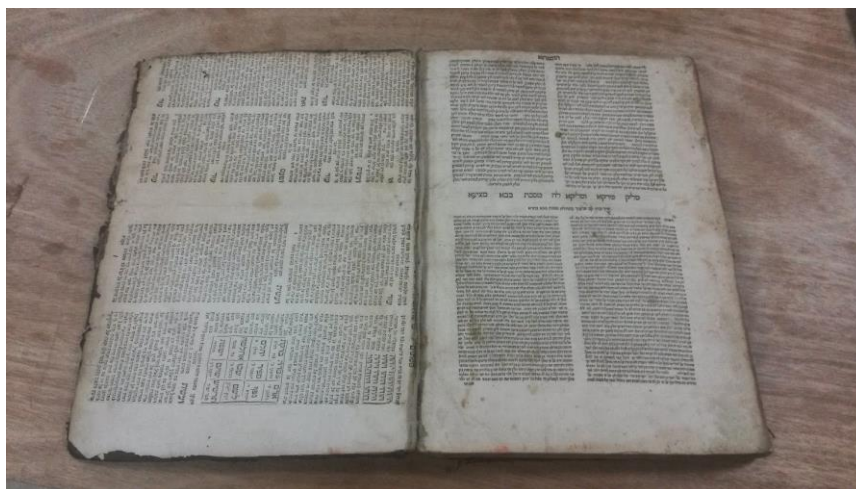
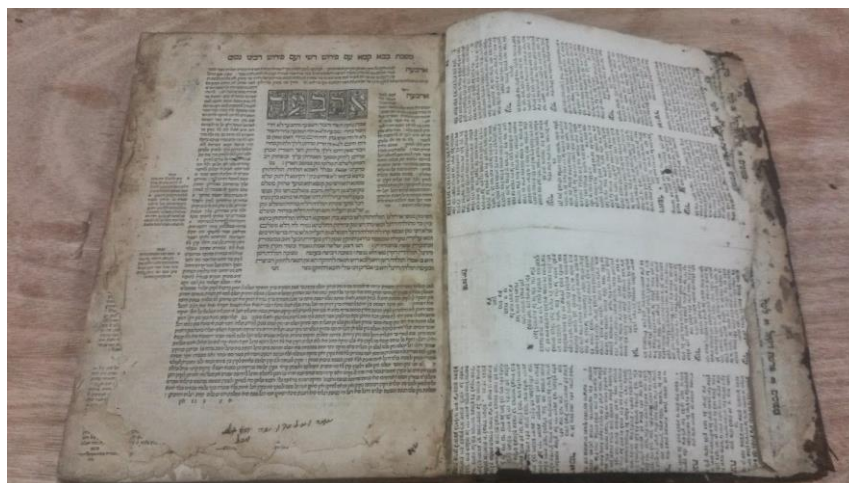
לא תמיד ניתן להציל את הדפים מתוך הכריכה. פעמים רבות הם מודבקים אחד לשני באופן שקשה להפרידם, אך לעתים הדפים לא מודבקים, או שקל להפרידם, וכך מתגלים לנו אוצרות של ממש: דפים ממהדורות דפוס לא ידועות, כתבי יד עתיקים (מימי הביניים ומתקופות אחרות), דפי

הכנה לדפוס של חיבורים ידועים, ועוד. כמעט בכל אחת ממכירות היודאיקה של 'קדם' ניתן למצוא אוספים של דפים כאלה, שהוצאו מ"גניזת כריכות".

דוגמאות לדפים אלה הבאתי בעבר ב'נוטריקון' - ראו כאן וכאן.

בהקשר זה נזכיר גם את "הגניזה האיטלקית" - סיפור השתמרותם של כתבי יד עבריים רבים, בזכות השימוש המשני שנעשה בהם ככריכות בארכיונים ממשלתיים באיטליה.

לאחרונה הגיעו ל'קדם' שמונה כרכים גדולים מספר 'רב אלפס' (הר"ף) שנדפס בסביוניטה בשנים שי"ד-שט"ו (1554-1555). בתחילתם וסופם של הכרכים גלויים לעין דפי דפוס ששימשו את הכורכים (הספרים נכרכו בתקופה מאוחרת יותר מתקופת ההדפסה).

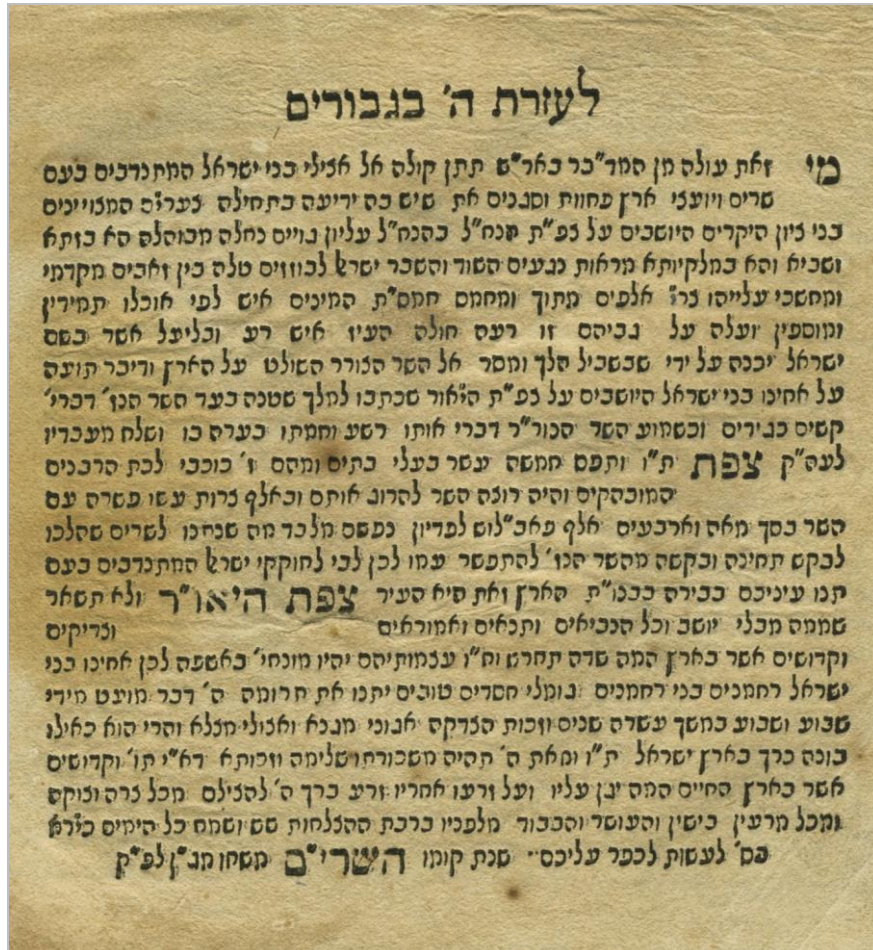
בכריכת כמה מהספרים נעשה שימוש בגליונות דפוס של כרוז שנדפס בסוף המאה ה-18 ע"י שליח צפת שהגיע לאיטליה, בעקבות עלילה שאירעה אז בעיר צפת.

נצטט תחילה מתוך ספרו של אברהם יערי, 'שלוחי ארץ ישראל' (עמ' 666):

בשנת תקנ"ה (1795) נשלח לאירופה המערבית בשליחות צפת ר' יהודה חסין. באגרת-לנדיבים בדבר שליחותו נאמר: 'באו מים עד נפש... כי, בעונות, מלבד עול החובות אשר מקדם ומסים וארנוניות הנהוגות תמידין כסדרן ומוספין שלא כהלכתן, הטיל עלינו הצר השורר סך עצום עולה למעלה משלושים (שלושה?) ועשרים אלף דור"ס על ידי יסורין וענשים קשים ומרים שפעל ועשה לכל... החכמים וזקני העיר מעשים אשר לא יעשו, והוכרחו כוללות עה"ק ת"ו ליקח אותם מיד גויים אכזרים אילי הארץ בנשך ומרבית... עד יסקיף ה' ויתן רחמנות בלב אחינו שבגולה למלאות ידי השלוחים ההולכים אצלם

לתת פדיון לעיר הק'... וזאת היתה השלוחים יוצאים בבהלה וחפזון
בלתי היות פנאי לכתוב אגרות פרטיות לכל שרי ישראל...!

פרטים נוספים על המאורע בצפת ניתן ללמוד מן הכרוז שלפנינו שנכתב בצפת באותה שנה, ואשר
על פי השערת יערי (המצטט את הכרוז באופן חלקי) נדפס בליוורנו (איטליה) ע"י השליח ר' יהודה
חסין.

האגרת מתובלת במליצות אופייניות לזמן ולמקום (הפיסוק משלי וכך גם ההדגשה. למי שטרם
יודע: בסימוני הגרשיים ["] נעשה שימוש בעבר לסמן מליצה, ואין הם סימן לראשי תיבות):

לעזרת ה' בגבורים

מי זאת עולה מן המדב"ר, באר"ש תתן קולה, אל אצילי בני ישראל
המתנדבים בעם, שרים ויועצי ארץ פחות וסגנים, את שיש בה ידיעה
בתחילה, צערי"ם המצויינים, בני ציון היקרים, היושבים על צפ"ת הנח"ל,
בהנח"ל עליון גויים, נחלה מבוהלה, הא בזתא ושביא והא במלקיותא, מראות
נגעים, השוד והשבר, ישראל לבוזים, טלה בין זאבים, מקדמי ומחשכי
עלייהו צר"י אלפים, מתוך ומחמס, חמס"ת המינים, איש לפי אוכלו תמידין
ומוספין, ועלה על גביהם זו רעה חולה, העיז איש רע ובליעל, אשר בשם
ישראל יכנה, על ידי שבשביל הלך ומסר אל השר הצורר השולט על הארץ,
ודיבר תועה על אחינו בני ישראל היושבים על צפ"ת היאר"ר שכתבו למלך
שטנה בעד השר הנזכר, דברים קשים כגידים, וכשמוע השר הצור"ר דברי
אותו רשע וחמתו בערה בו ושלה מעבדיו לעה"ק צפת ת"ו, ותפס חמשה
עשר בעלי בתים ומהם ז' כוכבי לכת הרבנים המובהקים והיה רוצה השר
להרוג אותם, ובאלף צרות עשו פשרה עם השר בסך מאה וארבעים אלף
פאבל"ש לפדיון נפשם, מלבד מה שנתנו לשרים שהלכו לבקש תחינה
ובקשה מהשר הנזכר להתפשר עמו. לכן לבי לחוקקי ישראל המתנדבים בעם

תנו עינים בבירה, בבנו"ת הארץ, זאת היא העיר צפת היאור, ולא תשאר שממה מבלי יושב, וכל הנביאים ותנאים ואמוראים וצדיקים וקדושים אשר בארץ, המה שדה תחרש, וח"ו עצמותיהם יהיו מונחים באשפה, לכן אחינו בני ישראל רחמנים בני רחמנים, גומלי חסדים טובים, יתנו את תרומ[ת] ה' דבר מועט מידי שבוע ושבוע במשך עשרה שנים, וזכות הצדקה אגוני מגנא ואצולי מצלא, והרי הוא כאילו בונה כרך בארץ ישראל ת"ו, ומאת ה' תהיה משכורתו שלמה, וזכותא דא"י ת"ו וקדושים אשר בארץ החיים המה יגן עליו ועל זרעו אחריו זרע ברכ ה', להצילם מכל צרה וצוקה ומכל מרעין בישין והעושר והכבוד מלפניו ברבת ההצלחות שש ושמח כל הימים כיר"א [כן יהי רצון אמנ]. בס'דר[לעשות לכפר עליכם, שנת קומו השר"ם [=תקנ"ה] משחו מג"ן לפ"ק.

כאמור לעיל, מצאתי בכרכי הר"ף גליונות דפוס לא-חתוכים של הכרוז המדובר (ומשם התמונה דלעיל). כל דף כזה מכיל ארבעה כרוזים. כנראה שכמה מן הגליונות נותרו בבית הדפוס, שכבו שם ללא תועלת, עד שבשלב מסוים הפכו לשמש כדפים לכריכות.

בעל הקרניים - אגדה יוונית בלבוש יהודי (ומשהו מזלדה)

דיוקן 'אלכסנדר הגדול' עם קרן בצד ראשו

בשנת תש"ו פרסמה המשוררת זלדה (אז עדיין בשם נעוריה שניאורסון) סיפור עממי שתיעדה מפיה של זקנה מרוקאית שפגשה בשכונת הבוכרים בירושלים. הקטע פורסם בקובץ 'עדות - רבעון לפולקור ואתנולוגיה', בעריכת רפאל פטאי ויוסף י. רבלין (שנה א', חוברת א', עמ' 40-41):

זלדה שניאורסון

נוסח יהודי-מרוקני של אגדת מידס

את הספור הבא רשמתי מפני יהודיה זקנה ממרוקן הגרה עכשיו בשכונת הבוכרים בירושלים. על עצמה ספרה לי חזקנה, שהיא מ-שורשי של צדיקים, שלחמו עם שדים ועם שדות. במרוקו יש הרבה מהם – היא אומרת.

עברית היא יודעת רק מעט. בכל זאת נתתי את הספור בלשונה, באופן מלולי, נדמה לי שכדאי הוא לשים לב לניב העברי-המרוקני העסיסי שלה. הזקנה מצטדקת על מה שאינה מטיבה לדבר עברית: שם החכמים אמרו: הבנות לא צריך ללמד! אסור!

הזקנה יודעת הרבה סגולות לרפואה, אגדות עתיקות, שירים ומשלים, ואולם מאז עזב בעלה את עולם השקר, את הדברים הבטלים, והלך אל הגנים שפתח לו יוסף הצדיק, קשה לה הדבור, יש רעש בראש.

הספור על המלך, שגדלו לו קרניים, אינו אלא האגדה היוונית על המלך מידס. באגדה היוונית מסופר, שפאן קרא את אפולו להתחרות בנגינה. טמולוס, אל ההר טמולוס, הכריז שאפולו המנצח, ואולם מידס מלך פריגיה התנגד לדעתו. בתור עונש הפך אפולו את אזני מידס לאזני-חמור. המלך התבייש מאד, וחבש את מגבעתו באופן שלא תיראינה אזניו. רק ספרו ידע את הסוד. כשלא יכול הספר להכיל את הסוד, חפר חור באדמה ולחש את הסוד בחור. קנים צמחו מן המקום וכשהרוח נשבה בהם, הם לחשו: למלך מידס אזני-חמור!

והרי הנוסח היהודי-המרוקני של אגדה זו:
מלך אחד קרנים צמחו בראשו. התבייש המלך שהוא להסתפר. פן יתגלה
לבריות סודו.
גדלו כיצר שערותיו. (יעד פה גדלו.) בקש לגזוז אותם. קרא את הספר
והשביע אותו. שלא יגלה לאף אדם מה שעיניו ראו.
ולא יכול הספר לסבול בתוכו את הסוד.
מה עשה?

הלך למערה אחת ואמר לה: מערה! מערה! לשולטן יש קרנים! לשולטן
יש קרנים! לשולטן יש קרנים!
גדלו ליד המערה ההיא קנה וסוף.
עבר רועה עזים. כרת אחד קנה. ועשה ממנו חליל.
התחיל לחלל הרועה.
נשמע מתוך החליל הקול: לשולטן יש קרנים! לשולטן יש קרנים!
שמעו בשוק את הקול.
ספרו למלך.
שלח המלך לקרא את הספר, אמר: לא אמרתי לך. לא תגלה לאף
אדם את סודי!
אמר הספר:
אני, תסלח המלך לי, הלב שלי היה נפוח מרוב הסוד. והלכתי למערה אחת
וספרתי לה את סודי.
אמר המלך: סלחתי לך.
ספר בן-אדם את מה שבלבך אפילו לקיר ואל תסבול.

בחוברת ג' של אותה שנה (ניסן תש"ו, עמ' 184-185), הגיבו שני חוקרים - אברהם בן יעקב ומאיר
בניהו - למאמרה של זלדה (שכלל לא נתכוונה להיות חוקרת פולקלור, אלא רק לתעד את לשונה
ושפתה של ישישה מרוקאית), והוסיפו גרסאות יהודיות נוספות לאגדת מידאס.

כך כתב אברהם בן יעקב:

אגדת "אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין"

ב-עדות שנה א', חוברת א', עמ' 40, פרסמה ולדה שניאורסון-נוסח יהודי-מרוקני של אגדת מידס'. את האגדה הזאת מספרים יהודי בבל (עיראק) בנוסח שונה על-אסכנדר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין" (اسكندر ابو الكرنين) הוא אלכסנדר מוקדון.

מקור הכינוי של-אֶסְכַּנְדֵּר דִּיוֹ אֶלְקֶרְנִין כלומר-אלכסנדר בעל הקרניים ידוע לנו מן הקוראן ומן הספרות הערבית והעברית של ימי הביניים. כינוי זה אינו נמצא לא במסורות היווניות והרומיות, לא בתלמוד ולא בכתבי יוספוס פלביוס. את המקור הקדום ביותר לכינוי זה מצא גלדקה (Nöldeke) באגדה סורית מן המאה הששית אח"ס.

יש אומרים, כי בכינוי זה יש העברת תואר אלהי קדום על מלך גדול זה.¹ לדעת נ. ה. טורטשינר² שאב מוחמד אגדה זו לא מן הסורים אלא מן היהודים; ובדבריו שבקוראן יש צירוף של רמזים לאגדות ידועות של אלכסנדר מוקדון שבתלמוד ושבמדרשים, וכי יהודי ערב הדרומית הם שמסרו לו אגדות אלו על אלכסנדר.

מענינת העובדה, שבאותן האגדות התלמודיות בכתבי-יד קדומים, אנו מוצאים את השם-אלכסנדר מקרין במקום-מוקדון, כי בכתב הקדום כמעט לא היה הבדל בין כתיבת הדל"ת והרי"ש. את השם-אלכסנדר מקרין אנו מוצאים גם בכתבי-יד תימני שפרסם משה גסטר.

מפי כמה מוקני יהודי בבל שמעתי אגדה זו:

1. עיין E. Mittwoch ב "The Encyclopaedia of Islam" כרך א, ערך "DHu 'Karnain" עמ' 961—962.
2. עיין "תרביץ" שנה ט"ו, ספר ב'—ג', טבת—ניסן תש"ה, עמ' 169—170.

למלך אֶסְכַּנְדֵּר צמחו שתי קרניים. הוא לא רצה לגלות את קלונו ברבים. מה עשה? כל שבוע היה מזמין אליו סֶפֶר אחד לגוֹזו את שערות ראשו. כתום התספורת, הרג את הסֶפֶר, כדי שלא יגלה את-סודו בעיר. בדרך זו נהרגו כל הסֶפֶרִים שבִּעִיר, עד שלא נשאר כִּי־אם סֶפֶר יהודי אחד בלבד!

אמר המלך: אם אהרגהו, מי יגוֹזו את שערות ראשי בימים הבאים? השביע המלך את הסֶפֶר היהודי, שלא יגלה סוד זה לשום אדם, כי ביום שישמע הדבר בעיר—מות יומת!

נשא הסֶפֶר את הסוד בקרבו עד כדי שחלה... סבלנותו פקעה, ולא היה יכול לסבול יותר. ואולם לא רצה להפר את שבועתו שנשבע למלך.

מה עשה? כל פעם שהיה מסֶפֶר את המלך, היה שב לביתו, ירד למרחף הבית, שבו נמצא גם מעין-מים נובע, וצעק:

—אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין... אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין... אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין... וינח לו.

באותו זמן גדל בקיר המרחף, ליד אותו מעין מים, קנה-סוף, שקלט את דברי הסֶפֶר.

כרת הסֶפֶר אותו קנה-סוף וישליכהו מחוץ לביתו.

עבר דרך שם רועה-צאן, לקח את קנה-הסוף ויעש ממנו חליל. ויהי בחללו בו וישמע הקול: אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין... אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין... אֶסְכַּנְדֵּר אָבוּ אֶלְקֶרְנִין...

נשמע הדבר בעיר ויגיע עד אזני המלך. סרא המלך את הסֶפֶר וינווץ בו על גלותו את סודו.

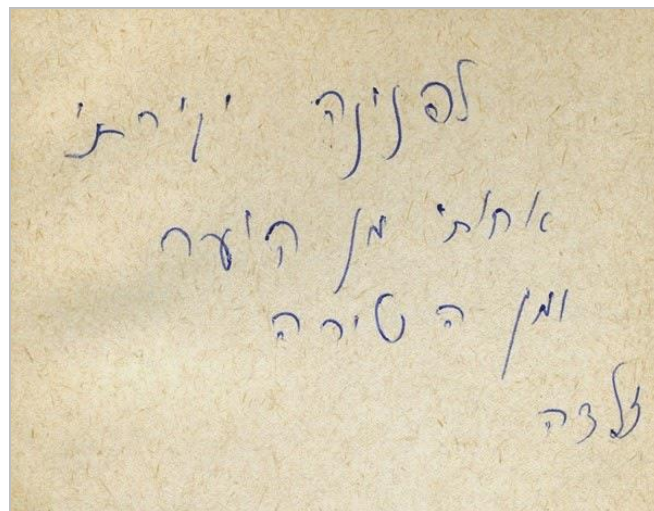
הסֶפֶר סיפר למלך את כל הקורות אותו.

המלך האמין לסֶפֶר היהודי ויסלח לו.

בקשר לאגדת אכלסנדרך בעל הקרנים מצאתי במקור אחד מסוף ימיהם
את הדעה הבאה: רבי חנניה בן יצחק היוצרי כותב בספר 'מוסרי-הפילוסופים'¹:
-אלכסנדר בן פילפוס המקדוני נקרא בעל הקרניים ואולם קראו שמו בעל
הקרניים בעבו' שהיתה מלכותו ממזרח ועד מערב ואמרו
אחרים אבל היו לו שני קרנות בראשו ונקרא שמו בהם.
לדעה זו יש למצא סמוכין מאגדות-התלמוד ומהקוראן. שכל האגדות
המובאות בו על אלכסנדר שאובות מן האגדה היהודית ולא מן האגדה
הסורית². בקוראן (י"ח, 82) נאמר: -והלך -המקרון - בדרכו עד אשר הגיע
למערב השמש... אחר הלך בדרכו עד שהגיע למוצא השמש... וכן מהסיפורים על
אלכסנדר מוקדון שפרסם מ. גסטר מתוך כתב-יד תימני³, יש להוכיח כן, כי כך.
כתוב שם: -אלכסנדר מקרון שמשל מסוף העולם ועד סופו.
דעה זו מסתברת יותר משאר הדעות, וכנראה שאחר שנשכח הטעם לכינויו
זה של אלכסנדר, קשרו לו אגדה הדומה לזו של מידס.

מאיר בניהו

1. ריווא דטרינטו, שנת שכ"ב, שער שני פרק ה'; שם הובאו אגדות מרובות על אלכסנדר מוקדון.
2. עיין טורטשינר, תרביץ ט"ו, 169—170, ורבלין בתרגומו לקוראן, עמ' 308.
3. בספר המעשיות שהופיע פעמים בשנת 1896 ובשנת 1924; ועיין בעמ' 2, 8, 9.

הקדשה בכתב-ידה של זלדה
(באדיבות קדם בית מכירות)

"וחותם יד כל אדם בר" - שני רישומי בעלות מעניינים

בכתב-יד מתימן, המכיל העתקה של הספרים הקבליים 'תולעת יעקב' לרבי מאיר אבן גבאי ו'שערי אורה' לרבי יוסף ג'יקטיליה, מצאתי רישומי בעלות מעניינים.

הבעלים, "יחיא נ' [בן] יוסף אלעראקי", קנה את כתב-היד בשנת תר"ב (1842) וכתב כך:

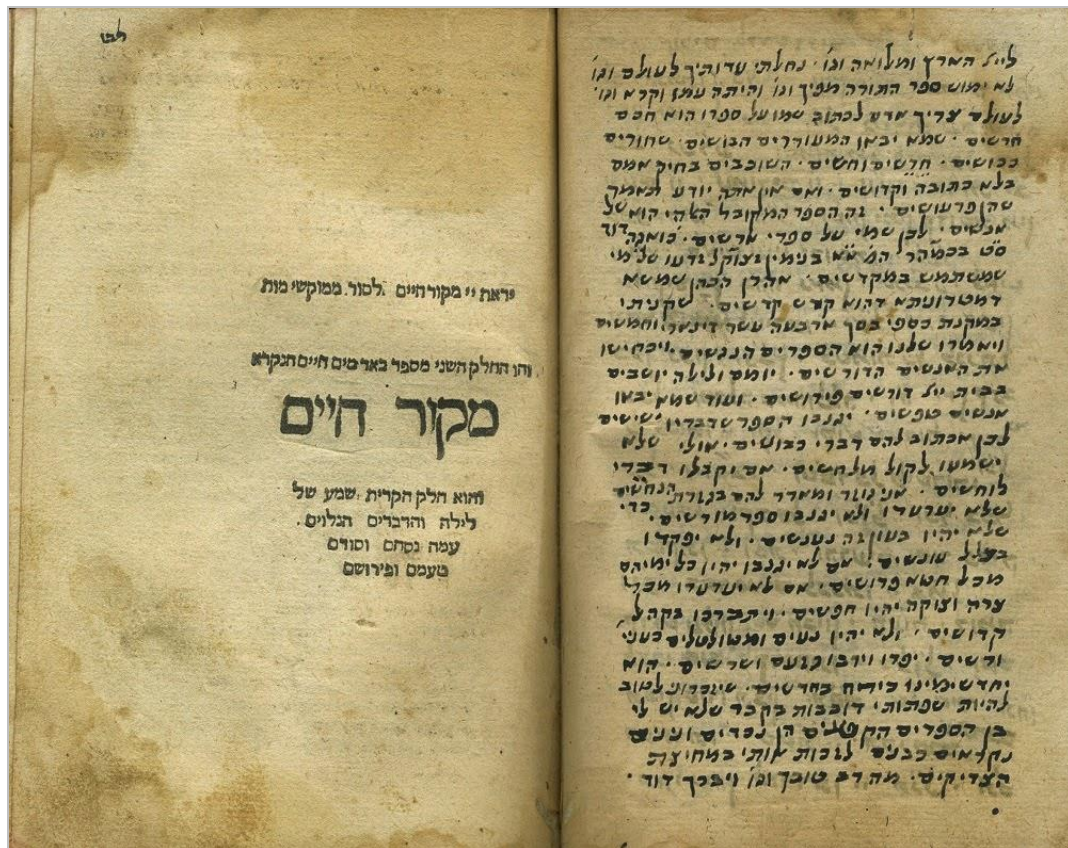
זכה וקנה זה החפץ הנקרא תולעת יעקב עם שערי אורה יחיא נ' יוסף אלעראקי יצ"ו בתמ"ן [במחיר] מבלג'ה [סך] ג' קרוש [שם מטבע] ז'תמן [?], השם בר"ה [ברחמי הרבים] יזכה אותי להגות בו אני וזרעי וזרע זרעי עד סוף כל הדורות ויקוים עלי לא ימוש מפיק ומפי זרע זרעך מעתה ועד עולם אכ"ר [אמן כן יהי רצון], יום ד' כ"ב לחודש תשרי שנת ב'קנ"א [לשטרות = תר"ב ליצירה, 1842].

חמש שנים לאחר מכן, יצא כתב-היד מתחת ידו, אינני יודע אם נגנב או נאבד. הדבר ציער אותו מאוד, אך לאחר מספר שנים חזר אליו כתב-היד, לא לפני שפדה אותו בממון מידי שוביו, וכפי שמספר ברשימה ארוכה שכתב על גבי כתב-היד בשנת תר"ז (1857):

אחר ה' [חמש] שנים מיום קנותי זה הספר הנזכר לעיל גברו חטאי ועונותי ויצא זה הספר מידי וכשגלה מידי הייתי כסומה בלא עינים, וכגידם בלא ידים, עד שהייתי בוכה ופורש כפיים, וצועק ומתפלל לאבי שבשמים, עד שחנני והשיב לי קדומת יומים, ופדיתיו בסך ממון כפלים, וכל זה מאהבת לבי לאדון שמים, אני הקל והצעיר עפר רגלי יודעי דת יומים אני אשבח לקוני ב"ה [ברוך הוא] שנתן בי נשמה קדושה להבין באיזה סוד ופלא בתורת אל הקדושה והטהורה אשר נתנה לכל מבין בחכמה יזכני להלך בדרכו הישרה ולעסוק בתורתו גם בחכמה ויצילני משגיאות ומרוח גבוהה, ויצילני אני וזרעי וז"ז [וזרע זרעי] עסכ"ל [עד סוף כל הדורות] כל ימי היותינו על האדמה, מן הצפוני אשר נברא, להטעות לכל בני אדם וחוה, ויזכור לנו זכות אבותינו הרמוזים במרכבה הקדושה, ואני אשאל קוני יזכני בבנים בעלי מקרא ומשנה, והגהות ותלמוד וגם סודות וחכמה, ובעת נסיעתי יביאוני לגן עדנה, ואני הקל והצעיר ע"ר [עפר רגלי] החכמים יחיא נ' כמ"ו [כבוד מורי ורבי] אבי יוסף נ' סלימאן אלעראקי יצ"ו ופדיתיו בכ"מסה [בחמשה] קרוש חג'ר [שם מטבע] מהוני ומיגיע כפי יום ה' י"ב לחודש סיון שנת ב'קס"ח לשטרי [=תר"ז 1857] והכל קיים...".

ברוך המשיב אבידה לבעליה!

רישום אחר, אף הוא ארוך ומעניין, מצאתי בעותק שהגיע ל'קדם' של הספר הקבלי 'באר מים חיים' - מקור חיים', מאת ר' חיים עובדיה, שנדפס בשאלוניקי, בשנת ש"נ (1590), מצאתי רישום בעלות ארוך במיוחד:

ליי' הארץ ומלואה וגו', נחלתי עדותיך לעולם וגו', לא ימוש ספר התורה מפ'ך וגו', והיתה עמו וקרא וגו' לעולם צריך אדם לכתוב שמו על ספרו הוא חכם חרשים / שחורים הבושים / כחשים / חרשים וחשים / השוכבים בחיק אמם בלא כתובה וקדושים / ואם אין אתה יודע תאמר שהם פרעושים / זה הספר המקובל האלהי הוא של אנשים / לכן שמי אל ספרי ארשום, כואגה דוד ס"ט בכמה"ר הח' א"א בנימין צוק"ל / זרעו של מי שמשתמש במקדשים / אהרן הכהן שמשא דמטרוניתא דהוא קודש קדשים / שקנתי במקנת כספי בסך ארבעה עשר דינארי וחמשים / ויאמרו שלנו הוא הספרים הנגשים / וכחישו את האנשים הדורשים / יומם ולילה יושבים בבית יי' דורשים פירושים / ועוד שמא יבואו אנשים טפשים / יגנבו הספר שדבריו ישישים / לכן אכתוב להם דברי לוחשים / אני דברי כבושים / אולי שלא ישמעו לקול מלחשים / אם יקבלו דברי לוחשים / אני גוזר ומאמר להם בגזרת הנחשים / כדי שלא יערערו ולא יגנבו ספר מורשים / שלא יהיו בעון זה נענשים / ולא יפקדו בכלל עונשים / אם לא יגנבו יהיו כל ימיהם מכל חטא פרושים / אם לא יערערו מכל צרה וצוקה יהיו חפשים / ויתברכו בקהל קדושים / ולא יהיו נעים ומטולטלים כעניי'ם] ורשים / יפרו וירבו גזעם ושרשים / הוא יחדש ימינו כירח בחדשים / שיזכרוני לטוב להיות שפתותי דובבות בקבר שלא יש לי בן - הספרים הקטנים הן נכדים ונינים / נקראים כבנים / לזכות אותי במחיצת הצדיקים / מה רב טובך וגו' ויברך דוד

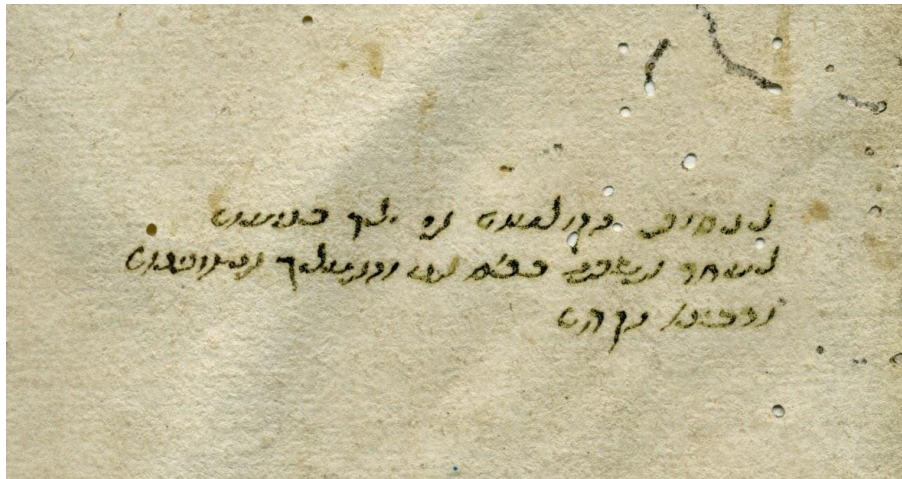
הבעלים, "כואגה [חוואג'ה = אדון/מר] דוד ס"ט בכמה"ר [בן כבוד מורי הרב] הח' [כם] א"א [אדוני אבי] בנימין צוק"ל", חתם במספר מקומות נוספים בספר. באחת החתימות מופיע פרט השנה תפ"א (1721). לפי צורת הכתב אני מעריך שמוצאו מאזור איראן.

נסיון הקולמוס עם אנטונינוס [ורבי]

בעבר הבאתי ב'נוטריקון' כמה נוסחאות של "נסיונות קולמוס". ביניהן גם כמה ואריאציות של "אנסה הקולמוס / אם ילך בנימוס".

הנה נסיון קולמוס שמצאתי השבוע במסכת מגילה שנדפסה בונציה בשנת רפ"א (1521) בדפוס דניאל בומברג:

לנסות הקולמוס אם ילך בנימוס

למחר אשתה בכוס אני והמלך אנטונינוס

ורבינו הקדוש

"רבינו הקדוש" הוא כמובן רבי יהודה הנשיא - עורך המשנה, שהיה חברו של הקיסר הרומי אנטונינוס, ועל כן נספח כאן כינויו לחרוזי נסיון הקולמוס.

שירו של ר' אליהו בחור על מהדורת 'ספר השרשים' בדפוס בומברג

'ספר השרשים' של ר' דוד קמחי - הרד"ק, זכה לפופולריות רבה בשנים הראשונות לתולדות הדפוס העברי. בפרק זמן של פחות ממאה שנה, בין השנים ר"ל-ש"ח (1470-1548) נדפסו קרוב לעשר מהדורות. המהדורה הראשונה נדפסה בספרד קודם הגירוש, והמהדורות שאחריה בדפוסי איטליה, קושטא וסלוניקי.

בשנת רפ"ט (1529), בשיא פעילותו של המדפיס הנודע דניאל בומברג, שהיה אז עדיין המדפיס היחיד בונציה, נדפסה מהדורה מתוקנת של 'ספר השרשים'. עורך ומגיה מהדורה זו היה המדקדק ר' אליהו אשכנזי - "הבחור", שעבד בדפוסו של בומברג.

וזה כראות אליהו הלוי את המלאכה • והנה היא עמוזה כהלכה •
 מערכה לקראת מערכה • לא נעמה כן לכל ממלכה • ולא נמלא
 בה טעמו ומבוכה • ומס על האומנים ברכה • ושתף את פיו •
 במידה ערוכה • ויפא מסלו ויחמד ככה •

עליו ככל לרב	שאו ראשים	שתף כנחות	והקדשים
גיל תחזור חורח	והמקרא	עם כל ספרים ת	הקדשים
כי בא אשר יאיר	אפלהם	נבא עתהם אור	בגור אשים
באר נבדו רב	מסמח	עפנת יפענח	הקדשים
לא טוב היות אדם	לבו בלח	עוד כגורו הוא	הקדשים
אל פרקי דודק	והמקרא	ידקח כמו בלח	הקדשים
בלח אגוש נחש	לשון צבא	נלחם כל רב	הקדשים
והנים בדת אלהי	לחן דומים	אלהים כל וזכרים	הקדשים
נדפס פעמים שש	אכל חפרש	כמו וזכרים	הקדשים
באך וכבמות	הכמות	כך או כן נשך	הקדשים
זה תם ומום אין בו	הכמות	נראת תם נבר	הקדשים
עדים מיר ודיו	עלי יפיו	גם אין כתמים בו	הקדשים
עליד נבדו כק	כרב עיון	דעה כל פעוה	הקדשים
ישמו ישעיה כן	לא לעד	הרב לבית פרנס	הקדשים
גם הדפסוקים בו	הקדשים	כלם כדון נרמים	הקדשים
מורה מקום פסוק	הקדשים	גם כן כמאפישול	הקדשים
מקשה יד אמן	הקדשים	והשכ וזרש אין	הקדשים
נודע בשלח אל	הקדשים	בו מקדש בדת האל	הקדשים
והא כן אמן בית	הקדשים	עמו ספרים רב	הקדשים
נדפס בחיציח	הקדשים	מקדש אכדח	הקדשים
והיה וגם נשולם	הקדשים	בראש לחורש סוף	הקדשים
שקעו כן אל דו	הקדשים	לאמר אלהים אק	הקדשים
עושו וזרשו כל	הקדשים	הקדשים חזר	הקדשים
איש עם צרור כסוף	הקדשים	וקמו חזר חזר	הקדשים
הבן וזרש ת	הקדשים	והבנוף כבזרים	הקדשים
החזר בשלח אל	הקדשים	גואל ככל עדים	הקדשים
שן אפרו לאמר	הקדשים	עליו ככל לרב	הקדשים

והסוף אליו וזרש ת • כן בך אל תבוז •
 תלוי ותמכר • שאת משלח ואמר •

רא ספר	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים
הקדשים	הקדשים	הקדשים	הקדשים

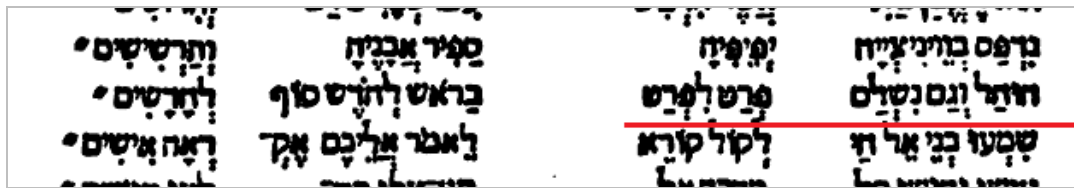
תם ומום

לפי השיר הראשון מהדורת ונציה רפ"ט היא המהדורה השביעית של 'ספר השרשים' לרד"ק:

"נדפס פעמים שש / אבל הפרש יש / בינו וביניהם... זה תם ומום אין בו / ורב טובו נראה
 גם ניכר... עדים נייר ודיו עלי יופיו / גם אין כתמים בו וטשטושים... הוגה בלי טעות
 ושיבושים..."

עם זאת, במפעל הביבליוגרפיה נרשמו רק ארבע מהדורות שנדפסו קודם מהדורה זו (רומא ר"ל,
 נאפולי ר"נ, נאפולי רנ"א, קושטא רע"ג).

בשיר זה מופיעה גם מקום ושנת ההדפסה:

נדפס בוויניציה / יפיפה / ספיר אבניה / ותרשישים
הוחל וגם נשלם / פרט לפרט / בראש לחדש / סוף לחדשים

"פרט לפרט" - היא שנת רפ"ט.

"ראש לחדש סוף לחדשים" - הוא ראש חודש אדר (שהוא סוף לחדשים העבריים, המתחילים בחודש ניסן).

בשנת ש"ו (1546) הדפיס היזם קורניליו אדיל קינד, מהדורה נוספת של 'ספר השרשים' בבית דפוסו של בומברג. מהדורה זו נדפסה במדויק על פי המהדורה הקודמת שנדפסה בדפוס זה.

שער מהדורת ונציה ש"ו

גם בסוף מהדורה זו צורפו שני שיריו של ר' אליהו בחור. שתי שורות בשיר הראשון, שנכתב כאמור על מהדורת רפ"ט, אינן מתאימות למהדורה השניה.

והנה, השורה שבה נכתב "נדפס פעמים שש" הושארה בשיר, על אף שבינתיים כבר נדפס הספר שבע פעמים. לעומת זאת, הושמטה שורה אחרת שלא התאימה למהדורה זו - השורה עם פרט השנה ["הוחל וגם נשלם פרט לפרט..."].

נבואה להקים	בביתך ברחמי	לתיציל	טוב השראה
הנבואה	עם ספרים רב	אשר תקים	הוא בראשית
הנבואה	ספר אבני	יפיה	נרפס בוינציה
הנבואה	לאבר אלכס אק	לקול קורא	שבעו בני אלה
הנבואה	הנבואה	הנבואה	עשרה וינציה
הנבואה	וקו תגל החד	באמתתו	איש עם צדור כסא

מהדורת דפוס בומברג ש"ו - שורה אחת הושמטה

איש עם אזור כסא
ובכן לחיסת
תחזו בישראל
צו חמור לאמר

הָלֹוֹ וְהַזֶּמֶר.

וְהָיָה
 לְכָל
 הָעָם
 שֶׁיִּהְיֶה
 עִיר
 חֹמֶת
 וְיִהְיֶה
 עִיר
 חֹמֶת
 וְיִהְיֶה
 עִיר
 חֹמֶת

חם ושלם

סדרם אחד במסע המו על ידי קורבנות
 וזויל קיבד למס ואתהלה למי
 סמור וזיה העולם

העמוד המלא במהדורת ונציה ש"ו, בתחתיתו נוסף קולופון עם פרט השנה וזכך ניתן להבדילו מן הדף שנדפס במהדורת רפ"ט (השוו עם התמונה לעיל)

מארקו אנטוניו יושטיניאן, אציל ונציאני שהקים דפוס עברי בונציה בשנת ש"ג (1543) והפך למתחרהו המושבע של בומברג, הדפיס כמעט במקביל מהדורה של 'ספר השרשים'. הוא התחיל להדפיס בחודש חשוון ש"ז (1546) וסיים בשנת ש"ח (1547/8).

שער מהדורת יושטיניאן ש"ז-ש"ח

מעניין שיושטיניאן "גנב" אף הוא את השיר הראשון של ר' אליהו בחור, שנכתב כאמור על מהדורתו של בומברג, והדפיסו בסוף מהדורתו.

גם כאן מופיעים המילים "נדפס פעמים שש", ואילו השורה עם פרט השנה לא הושמטה, אלא פשוט תוקנה והותאמה למהדורה זו:

נחקק וגם נחרט / בש"ח לפרט / בראש לחודש / סוף לחדשים

וְתַרְשִׁישִׁים •	סְפִיר אֲבִיחָה	יְפִימִית	נִדְפַס כּוֹנֵן עֵינֵי
לְתַרְשִׁים •	בְּרֹאשׁ לַחֹדֶשׁ סוֹף	בְּשַׁח לְפָרֵט	נִחְקַק וְגַם נִחְרַט
רֹאשׁ אִישִׁים •	לְאַמֵּר אֶל־כֵּס אֶקֶ	לְקוֹל קוֹרֵא	שִׁמְעוּ בְּנֵי אֵל חֵי

מהדורת דפוס יושטיניאן ש"ז-ש"ח - עם השורה המתוקנת

לא מסתבר שהדפסתה של מהדורת יושטיניאן הסתיימה אף היא, באורח פלא, בדיוק בראש חודש אדר, כמו מהדורת רפ"ט, ומסתבר שהמשך המשפט הושאר רק בכדי שלא לפגוע במבנה השיר, על אף שאינו נכון למהדורה זו.

אלי בעין רצון לא בעין קנאה ורצון ואס יסצא בו שנה תחיה שנת הסופר או הספר יתקנת אחרי העין כפי רעתו ושכלו וסי' תנמולך וירעני לכך זכות ויסקלני בסאוני צדק בכך דעתו ותהי שליטה בשכורתו כי מטרדת הוסן וסעלו אשר עלי לא היתה מושבתי בו זכות ונקייה ועוד בי כל ימי התעסקי בו רוב מלאכתי היתה בלמוד הנער' בתלמוד ועם כל זה אחי שניתי ואף על מי שאני מציל עצמי סן החטא וסן השנה וחוסר הידיעה כי אין אדם אשר לא יחטא אף כי אנכי לא איש דברים ויורע ספרים וסי' אשר כל נסתר אליני גלוי והאברת אתו בכל ספק תלוי שאלתי לנקותי משגיאות ומנסתרות כמו שאמר משיחו עלי השלום שגיאות מי יבין מנסתרות נקני ועוד אסר גם סודים חשוך עכרך אל יסלנו בי אז איתם נקיתי מפשע רב וחיו לרצון אמרי מי והעין לבי למנך יוצרי ונאלי:

נשלם חלק שני מהמכלל תהלה לאל המהולל

ויקי כראות אליו קלני את המלכה • והנה היא עשויה כהלכה •
מערכה לקראת מערכה • לא כעשה קן לכל מלכה • ולא כשאר
בך טענות ויחבוכה • ויש על האומנים ברכה • ויפתח את פיו
בשירה ערוכה • וישא משלנו ויאמר ככה :

עליו בבל לרב	שאר ראשים	פתחי כנסיות	וכדושים
גיל תהגור תורה	וחמקרא	עם כל ספרים ת	מקדשים
כי בא אשר יאיר	אפלתם	ננה עליהם אור	כאור אשים
ספר נבוגי לב	משמח	אמנת יפתוח	בשר שים
לא טוב היות אדם	לבר בלתו	עור בנגרו חוא	כפירושים
אל מי קרי דרך	ולסתרק	יחיה כמו מלמד	בד חורשים
בלתו אנוש נחשב	לשר צבא	גלחם בלי רכב	ופרשים
חונם כדת אלכ	לתו דומים	אל אים בלי חובלים	לים פורשים
נרפס פעמים שש	אכל חפרש	בינו וביניהם	בחמקשים
כאד ובכמות	נחממות	נץ או בני נשר	ליתושים
זחמס וסוס אין בו	ורב טובו	נראח וגם נבר	כעין חורשים
עדים ניר וריו	עלי פיו	גם אין כתמים בו	וטשטושים
גם חפסוקים בו	נגקרים	קלם כדון נרפים	תרגשים
סורח מקים פסוק	נגליון	גם כן בקאפסול	סמורשים
נרפס בורשיות	יפית	ספיר אכניח	ותרשים
נחמק וגם נחש	בשח לפרט	בראש לחדש סוף	לתרשים
שמעו בני אל חי	לקול קורא	לאמר אליכם אק	ראח אשים
עושו ותגשו קל	מחרה אל	תע צלו תח	לצו חושים
איש עם צור כסל	באסתחתו	זקנו ואל תחיו	בבת יאשים
ובכן לחיים ת	חיו זוכים	ונגוף מבורכים	ונגפשים
תחיו בישראל	ישועת אל	נאל בכל ערים	וסגרשים
אז תאמר לאמר	בשיר מוסר	עליו בבל לרב	שאר ראשים

תם ונשלם

העמוד המלא במהדורת יושטיניאן ש"ז-ש"ח

מעניין שבפרוייקט הדיגיטציה של 'Google' מצאתי טופס של מהדורת ונציה ש"ו, שבסופו נכרך דף של מהדורת רפ"ט.

ואף אני מצאתי דף של מהדורת רפ"ט, שנכרך בסוף טופס של מהדורת יושטיניאן, שהגיע לבית המכירות 'קדם'.

רשימת המקורות של רבי דניאל טירני בספרו 'עיקרי הד"ט'

הספר 'עיקרי הד"ט' שחיבר ר' דניאל טירני, מחכמי איטליה ורבה של פירנצה, הפך לספר יסוד הלכתי במרוצת הדורות עד שזכה ונדפס במהדורות השולחן ערוך.

בשם החיבור נרמז שם מחברו, כפי שנכתב בשער: הד"ט = הצעיר דניאל טירני. חלקו הראשון (על 'אורח חיים') נדפס בפירנצה בשנת תקס"ג (1803), וחלקו השני (על 'יורה דעה') נדפס שם בשנת תקס"ו (1806). כבר סמוך לאחר שנדפס הפך הספר לפופולרי וכאמור, התקבל בדורות שאחריו כספר פסיקה חשוב, נדפס מספר פעמים וחלקו השני אף צורף למהדורות ה'שולחן ערוך' (החל ממהדורת ווילנא תר"מ).

חיבור זה אינו הראשון מסוגו, ולמעשה לאחר "חתימת" ההלכה בספר שולחן ערוך של ר' יוסף קארו וה"מפה" שפרס עליו הרמ"א, החלה פריחה של ספרי ליקוט מן הסוג הזה, שאספו פסקים מספרי שו"ת וספרים אחרים, כהשלמה ל"שולחן ערוך", וככלי עזר לפוסקים הנתקלים בשאלות שונות שלא נמצאת אליהם התייחסות מפורשת ב"שולחן ערוך".

חיבור ידוע מן הסוגה הזאת, הוא החיבור "לקט הקמח" שחיבר החכם הנודע ר' משה חגיז. ר"מ חגיז עצמו יצא אף הוא בעקבות ספר דומה שקדם לו, בשם "פנים חדשות", מאת ר' יצחק ישורון. למעשה, ר"מ חגיז שילב ו"בלע" את הספר "פנים חדשות" בתוך ספרו.

בראש הספר "פנים חדשות" הציב המחבר רשימת מקורות מהם ליקט את הפסקים המובאים בספר. וכך עשה גם ר' משה חגיז בראש ספרו. הוא מתחיל ברשימה שבספר "פנים חדשות" (שכאמור נבלע בתוך ספרו), ולאחר מכן מוסיף את רשימת המקורות הנוספים שלו.

גם ר' דניאל טירני, מביא לאחר ההקדמה ל"עיקרי הד"ט" את רשימת המקורות מהם ליקט ואשר היו לבסיס חיבורו. ברשימה אלפביתית מונה לרוב שמות ספרים שנדפסו, אך גם כתבי-יד שהיו לנגד עיניו.

במהלך מחקר בנושא אחר נצרכתי לעיין ברשימת המקורות שב"עיקרי הד"ט" וגיליתי כמה דברים מעניינים, אביא כאן כמה נקודות.

ראשית, ר' דניאל טירני מזכיר בהקדמתו את החיבורים 'לקט הקמח' ו'פנים חדשות' וכותב כי סך מקורותיהם הוא צ"ט - 99, אך בספירה שעשיתי במקורות שבראש ספר 'לקט הקמח' לא הגעתי למספר זה.

צ"ט הנוכרים מהרב לקט הקמח והרב פנים חדשות

שנית, לפני רשימת המקורות שמביא בראש החלק על אורח חיים, כותב ר' דניאל טירני:

"אלה שמות הגיבורים אשר מפי כתביהם תצא תורה.... ואלה שמותם בסדר א' ב'... סך הכל קל"ח (138) וסימניך כי לקח טוב נתתי לכם..."

גם בסיום רשימת המקורות חוזר ומביא גימטריה זו.

באופן אישי, התקשיתי קצת לספור 138 מקורות ברשימה זו, והגעתי [בספירה מהירה] רק עד 136! (אשמח אם מישהו יתקן אותי)

אלה שמות הנוכרים אשר מפי כתביהם תצא תורה ועיקרי הד"ט אשר אין א' בהם דבר שכתבין צ"ט הנוכרים מהרב לקט הקמח והרב פנים חדשות במקומן לארשיהם ואין בדין קמחא טחינא לא טחינא טיחון חזרי לא שדינא ליתניכו בחזרה שום א' מהם ואלה שמותם בסדר א' ב' למען ירון הקורא בהם סך הכל קל"ח וסימניך כי לקח טוב נתתי לכם ומקום הנחתי לזולתי להרכות באוכלוסי חכמי ישראל על סך לקחי וסימניך ישמע חכם ויוסף לקח ואלו הם:

אדרבא קדש אלהי יעקב אורים ותופים אגורה באהלך אורח לדיוק אדרת אליהו מהר"י קובור אדרת אליהו מהרב ריקי אבקת רובל אהל יוסף אהל יעקב אהל אברהם מהרב פ"מ אורים גדולים אור נפלא אשדות הפסגה אגרות הר"מ בתי כהונה בני משה בית יהודה בני יהודה בני יעקב בני חיי ב"ד של שלמה בית דוד בית יעקב בכור שור בית שלמה ברכות חיים בארות מים בני חיי בני יצחק בנת ודדים באוני בתראי דברי יוסף דבר משה נ"ח דגול מרכבה ט"ת דייגא מסביוטא כ"י שנת ר"פ דוכב ט"ו מה"רס בינוניסטו דברי דוד דת דין רדכ"ז ח"ו ל' פירדא הר הכרמל זשכ הכהן זרע אברהם זרע יעקב זרע אשת זכח השלמים זכרון יוסף זקן אהרן מהר"א הלוי החב"ב חידוך צ"י חוט המשולש מהר"י דיווחן חזון למועד חסדי דוד מהר"ד חסאן חיים טאל טוב עין טל אורות מהר"י מברוגא מהר"י טראכטוב כ"י שנת רס"ד הר"י קלבי מהר"ו יד אליהו יצחק ירנן יריעות האהל יוסף חומץ יד דוד כרס שלמה כנסת יחזקאל כמות יוסף ככר לאדן מניד מרחשית מהר"ח מנן שאל מה"רס משאת משה מטה יוסף ב"ח מים רבים מעיל גדקא מקום שמואל מטה אשר הרמ"ו מנן נכורים מכתם לדוד מעיל שמואל הר"ס וסיקניד משפטים ישרים מים ראשונים מצות ישכר מול מלך מקור חיים כ"י מ"ץ באנקונא ט' ש"ח משכנות זהב מהרב פ"מ מר וקציעה נחפה בכסף נחלה ליהושע נאמן שמואל נודע ביהודה סמא דחיי סס חיים סס חיי פין משפט עמק דנימין עולת שמואל פנים מאירות פרט טרסן פרי הארץ פרי דיוק פני משה פאר הדוד פרי האדמה פני אהרן פחל יצחק לפהר"ל כולו מהנדפס ושאניו נדפס עדיו פרשת הכסף הרב לבי צור הכסף קול שאל קרית חנה קול אליהו רוח אליהו רוח שדה ראש יוסף מהר"י אישקאפה סמן המר שמש דקדק שדה הארץ שאגת אריה מהר"א אשר שכות יעקב ב"ח שכ יעקב שכינת י"ט שמתת י"ט שלמי תודה להר"י שלמי צבור להר"א שיערי צדק שער נפתלי שוכות הגאונים בתראי תש"בן תורת חסד תורת חיים תורת נתנאל תורת משה בן הרמ"ס תפלה לדוד תורת השלמים להרב ח"דא סך הכל קל"ח אשר נשאתי שמותם ותורותם על שפתי בחבורי הקלר הזה כי לקח טוב סי' ומקום הנחתי לזולתי להרכות על סך לקחי וסימניך ישמע חכם ויוסף לקח

אך בכך לא תם העניין:

כשלושים שנה לאחר המהדורה הראשונה נדפס הספר "עיקרי הד"ט" בשנית, בסדילקוב, בשנת תקצ"ה (1835).

המוציאים לאור שינו מעט את שם הכותר וקראוהו "ספר עיקרי דינים... והוא נקרא עיקרי הד"ט...".

מה שמעניין יותר, הוא המשך נוסח השער. המשפטים הראשונים הם העתקה של נוסח השער במהדורה הראשונה:

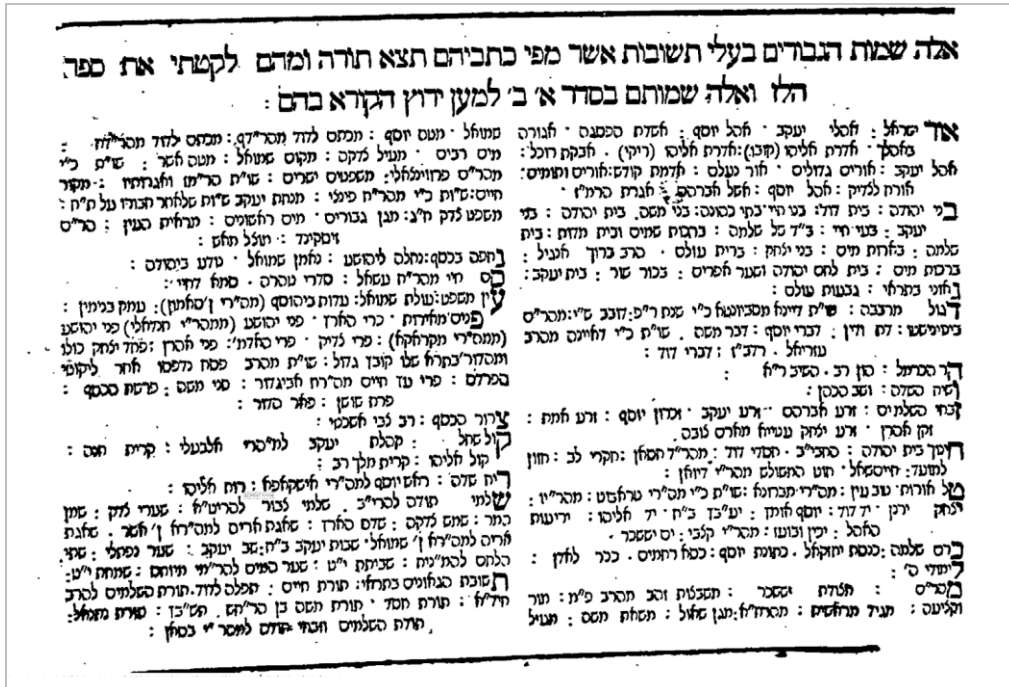
"...הוא ליקוטי בתר ליקוטי עיקרי הדינים מהפוסקים ושו"ת שנתפרסמו אחר הדפסת חבורי בעלי אסופות שקדמוני ואיזה כ"י [כתבי-יד] שבאו לידי...".

אך כאן מגיע משפט חדש (כולו בגוף ראשון כאילו המחבר כתבו):

"וליקטתי את חיבור הלז מק"פ ספרי שו"ת ישנים וגם חדשים וגם משו"ת כ"י [כתב יד] אשר עדיין לא נדפסו...".

שימו לב שמספר המקורות גדל מ-קל"ח (138) ל-ק"פ (180)!

ומה עשו המו"לים בפתיחה ובסיום רשימת המקורות שבה נזכר במפורש המספר קל"ח? ובכן הם צנזרו משפטים אלה, כפי שניתן לראות בתמונה הבאה:

לא הגעתי עדיין לפשר העניין. שמת לי לב כי המו"לים ערכו גם את שמות המקורות ושמות החכמים, על פי ידע אישי שלהם, וכן על פי מה שנזכר בתוך הספר [לדוגמה: במהדורה הראשונה נכתב "מקור חיים כ"י מ"ץ באנקונא ש' שנ"ח", ובמהדורת סדילקוב נכתב: "מקור חיים שו"ת כ"י מהר"ח פינצי", וזאת על פי מה שנכתב בתוך הספר].

האם במהלך עריכת הספר שמו לב שיש מקורות נוספים שלא הוזכרו ברשימה?

בכל מקרה, גם לשיטתם - בספירה מהירה שעשיתי לא מצאתי 180 מקורות!

שנה מבורכת ומאושרת

כתיבה טובה לכל הכותבים

מחשבה טובה לכל החושבים

ועשיה טובים לכל העושים והמעשים

שלכם בידדות,

אלי

מסע ביבליוגרפי - מאת אלי שטרן. חלק מהמידע והתמונות באדיבות "קדם" - בית מכירות פומביות בע"מ. © כל הזכויות שמורות ואין להעתיק בשום אופן ללא רשות מפורשת. תגובות, רעיונות והערות מתקבלות בשמחה, וכמובן מצטרפים חדשים לרשימת התפוצה. elishteren@gmail.com

נוטריון